

LEKSIK BIRLIKLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Maxfuza Rajabovna Safarova

*Buxoro viloyati Buxoro tuman 17-umumiy
o'rta ta'lim maktabi oily toifali o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada leksik birliklarning semantik xususiyatlari, ya'ni gradunomik , giponomik, partonomik munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikrlar yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *gradunomik , giponomik, partonomik, leksik ma'no, lisoniy, g'ayrilisoniy.*

Leksik ma'no birliklari tilshunosligimizda turli semantik munosabatlar asosida har xil paradigmalar hosil qilgan holda mavjud bo'ladi. Gradunomik ,giponomik, partonomik munosabatlar ana shunday insoniy munosabatdir. Leksik ma'no guruhlari markazidagi leksemalar o'zaro qanday munosabatlar turishini ko'rib o'tishimiz diqqatga sazovor hisoblanadi.

Jahon tilshunosligida leksemalararo munosabatlari asosan, ma'no qisman jins-turlilik munosabatlarni o'rganish bilan cheklangan.

O'zbek tilshunosligida esa bu sohada yana peshqamlik qilyapti . O'zbek tilidagi leksek ma'no guruh markaziy leksemalar orasidagi ma'no aloqalarining o'rganishi (graduonomiya),jinstur (giponomik),butun –bo'lak(partanomik) kabi ma'no munosabatlarini ajratish mumkinligini ko'rsatdi.

Bu munosabatlar asosida leksik ma'no guruhlarning tashkil topish xususiyatlari esa hali umuman o'rganilmagan. Graduonomiya-leksemalarning ma'no guruhlari a'zolarida u yoki bu belgining darajalanishi. Graduonomiya hodisasini o'z vaqtida Alisher Navoiy ham payqagan va uning tarkiy (o'zbek) uning boylik ko'rsatgichlaridan biri sifatida izohlagan edi. U o'zining «Muhokamatul-lug'atayn» asarida « yig'lamoq» ma'noli so'zlar guruhini ayni shu darajalanish aspektida talqin qiladi: yig'lama, sinmoq, ingramoq- singramoq.

Demak Alisher Navoiy shu hodisaning ilk tadqiqotchisi desak bo'ladi. Keyingi 20-30- yil ichida o'zbek tilshunosligida bu masalada alohida e'tibor berilmoqda. Leksemalarning ma'no munosabatlarida darajalanish hodisaning o'rganilishi ko'p jihatdan muhim hisoblanadi.

Masalan:1) lug'at bajligining tizim sifatidagi tavsifini berishda. 2) lug'aviy birliklarining uslubiy vosita(stilistik figura) sifatida qiymatini belgilashda gradunomik taqiqotlar natijasidan foydalanish mumkin.

Gradunimiya- lug'aviy darajalanish. Lug'aviy birliklarning o'zaro ma'noviy munosabatiga ko'ra ma'lum bir darajalanishi qatorida hosil etishi fanga qadimdan ma'lum va uning eng yorqin namunasi «o'rta» so'zini o'z ichiga olgan so'zlar qatoridir. Masalan : *katta-o'rta- kichik, yosh-o'rta- qari , uzoq-o'rta- yaqin, uzun-o'rta- qisqa.*

Ma'lumki, o'rta so'zi ifodalangan ma'noda o'rtalik, oraliq, ya'ni ikki bir -biriga zid belgi oralig'idagi holatni ko'rsatadi. O'rta leksemasi antonimlar oralig'ida o'rin olsa (katta-o'rta—kichik) darajalanish kam seziladi.

Lekin o'rta leksemali birliklarni zid belgilari asosida emas, ma'lum bir belgining kamayishi yoki o'sishi asosida idrok etilsa, ma'noviy darajalanish yaqqol anglashiladi.

nomlanadi. Lisoniy va tibbiy “bo’lish” farqlanadi. Tibbiy bo’linishda inson tanasining o’n mingga yaqin a’zosi, bo’lagi ajratiladi. Lekin “O’zbek tilining izohli lug’ati” da odam va mol tanasi a’zolarini atovchi 103 ta leksema mavjud. Demak, lug’aviy atovchisiz boshqa a’zolarining ajratilishi ijtimoiy emas, balki tor-tibbiy ahamiyatga ega.

Ma’lumki, ob’ektiv borliqdagi ashyolar orasida butun-bo’lak munosabatlari pog’onalidir. Ko’rinadiki, hovli borliq voqeliga sifatida cheksiz bo’laklanishi mumkin. Har bir quyi pog’ona yuqori pog’ona uchun bo’lakdir. Voqealidagi bunday bo’linish tilda LMGlarni tashkil etganda o’z aksini topadi. Butun dastlab shu butunning bo’laklariga, bu bo’laklar butun sifatida boshqa bo’laklarga, bu bo’laklar yangi butunlik sifatida yangi bo’laklarga cheksiz ravishda bo’linib ketaveradi. Leksemalarning partonimik LMG larida ham shunday bo’linish voqeealanadi. Demak partonimik LMG lar ob’ektiv borliqdagi butunbo’lak pog’onali bo’linishi aks etgangan holda tuziladi. Masalan, odam totonimining partonimlari bosh, tana, ko’z, oyoq kabi to’rtlikdan iborat. Turnoq barmoqning, barmoq qo’lining, ko’z esa odamning partonimidir. Odam LMG siga tirnoq ham, barmoq ham kirmaydi.

1. Partonimlar orasida paradikma a’zolariga qo’yiladigan eslatish, o’xshashlik munosabatlari mavjud.
2. Partonimik qatorda dominant leksema bo’lib, u partonimlarni o’z tevaragida to’plab yuqori butunlikka esa uning o’zi kiradi.
3. Partonimik LMG lar doim ochiqdir.

Birinchidan; partonimik lug’aviy paradikmadagi istalgan leksema o’zining sinonimik, graduonimik, giponimik qatorlariga ega bo’lishi mumkin va nutq sharoitiga ko’ra o’zi mansub: LMG tarkibiga sinonim, giponim, graduonim larini olib kiradi. Masalan: bosh leksemasi o’rnida kalla leksemasi LMG dan joy olish ham mumkin.

Ikkinchidan: jamiyat taraqqiyoti natijasida butunning ijtimoiy ahamiyatga ega bo’lgan yangi – yangi qismlari ochilib va nomlanib boradi.

Uchinchidan: partonimik lug’aviy paradikmada leksemalar miqdori ularning shakli nisbiy erkinlikka ega. Masalan: kalla leksemasining salbiy ma’nosi ta’kidlansa ham, bosh va kalla leksemalaridan qaysi bir dominant ekanligini ochiq qytish qiyin.

Partonimiyaning lisoniy hodisa ekanligini isbotlovchi asos, dalil totonim va partonim orasida semik bog’lanishning mavjudligida. Buning uchun bitta totonim va uning bir partonimi semant munosabatini qiyoslab ko’raylik: **odam** – “**ongi** tirik mavjudod” Semalar “mavjudod”, “tirik, ongli” **Bosh** – odam gavdasining yuqori qismi.

Semalari: “yuqori qism”, “gavdaga tegishli”, “odamga xos”. Ko’rinadiki totonim (odam) ning sememasi uning partonimida sema darajasiga kichrayib namoyon bo’ladi. Yuqorida keltirilganlarning barchasi partonimik lug’aviy paradigmaning lison tabiatligini ko’rsatadi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Alisher Navoiy Mukammal asarlar to’plami. Yigirma tomli....16-tom-T. O’qituvchi; 1995 yil 17., 108-110
1. 2. Orifjonova SH, O’zbek tilida lig’aviy graduonimiya NDA-T 1936
2. 3. Safarova R. “Hozirgi adabiy tili” - Toshkent, 2010, 33-bet

INTEGRATION OF PRAGMALINGUISTICS, FUNCTIONAL TRANSLATION STUDIES AND LANGUAGE TEACHING PROCESSES

3. 4. Jamolxonov H “Hozirgi o‘zbek adabiy tili – Toshkent, Talqin-207,272-bet.
4. Kilichev, B. E. (2021). BUKHARA REGION’S TYPICAL TOPONYMS TRANSFORMED BY MEANS THE NAMES OF NATIONS. *Theoretical & Applied Science*, (2), 43-46. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/12833_1_24120FA69B3741245920CCB0974139C802AA52B8.pdf.
5. Kilichev, B. E., & Safarova, M. Z. (2021). Toponyms formed on the basis of nation names. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) ISSN*, 2509-0119.
6. Askarovich, H. A. (2022, January). So‘z Ma‘nolari Intensivligi. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 13-15).. <https://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/29>.
7. Haydarov, A. A. (2019). METHODOLOGICAL FEATURES OF IMITATION WORDS. *Theoretical & Applied Science*, (10), 688-690. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41328966>.
8. Kilichev, B. E. A Way of Making Words on Proper Nouns. *International Journal on Integrated Education*, 3(2), 96-98. <https://media.neliti.com/media/publications/333098-a-way-of-making-words-on-proper-nouns-08e83e0e.pdf>.
9. Kilichev, B. (2021). O ‘ZBEK ERTAKLARIDAGI ANTROPONIMLARINING LINGVOMADANIY ASOSLARI: Bayramali Kilichev BuxDU o ‘zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti Sharofiddin Rahmatullayev BuxDU o ‘zbek tilshunosligi kafedrasida o ‘qituvchisi. In *Научно-практическая конференция*. <https://interscience.uz/index.php/zamonaviy-fan-va-talim-tarbiya-m/article/view/284>.
10. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). THE MAIN FEATURES OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGY FROM ENGLISH INTO UZBEK. *Scientific Impulse*, 1(3), 523-526. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1024>.
11. Saidova, Z. (2021). ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF MODULAR OBJECT-ORIENTED DYNAMIC LEARNING ENVIRONMENT (MOODLE) IN THE SYSTEM OF EDUCATION. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 8(8). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/4352.
12. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158. <https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/516>.
13. Расулов, З. И. (2010). Принцип материале английского языка 94.
14. Izomovich, R. Z., & Fazliddinova, U. D. (2022). INFLUENCE OF ORTHOGRAPHY IN TEACHING ENGLISH AND SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *Thematics Journal of Applied Sciences*, 6(1). <https://thematicsjournals.in/index.php/tjas/article/view/988>.